

BULGARİSTAN'DA PRENSLİK DÖNEMİNDE TÜRKLERİN SOSYAL VE SİYASAL KURUMLAŞMA ÇALIŞMALARI

ÖMER TURAN

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Sultanına bağlı, Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli Vilayeti kuruldu. Prenslık yaklaşık olarak bugünkü Bulgaristan coğrafyasının Tuna nehri ile Balkan Dağları arasındaki kısmını, Vilayet ise Balkan Dağları'nın güneyinde kalan yerleri kapsıyordu¹. Bulgaristan Türkleri için yeni bir dönem başlamıştı. Yüzyıllardır sahibi ve hâkimi olarak üzerinde yaşadıkları topraklarda artık bir azınlık olarak varlıklarını sürdürmek durumundaydılar. Bu yeni statülerine hiç mi hiç hazırlıklı değillerdi. 1877-78 Harbi'nde öldürülenler ve canlarını kurtarmak için Anadolu'ya göçmek zorunda kalanlardan² dolayı nüfusları yarı yarıya azalmıştı. İdareciler, askerler, varlıklı kesim, aydınlar ve seçkin din adamları bu topraklardan kaçmak zorunda bırakılırken geriye fakir, cahil, hakkını aramasını bilmeyen, kendi tabirleri ile "başsız bir gövde" kalmıştı.

1878 yılında Berlin Antlaşması'yla kurulmasından 1908 yılında bağımsızlığını elde etmesine kadar geçen 30 yıllık Bulgaristan Prenslığı döneminde Türkler ve Müslümanlar, dinî, siyasî, iktisadî ve kültürel bakımdan baskılar ve haksızlıklara maruz bırakılarak Bulgaristan'ı terketmeye zorlandılar. Böylece 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında gerçekleştirilmek istenen fakat tamamlanamayan Türkler ve Müslümanlardan arınmış bir Bulgaristan yaratma çalışmalarını sürdürdüler. Bu şartlarda Bulgaristan'da şeref ve namusuyla varlığını sürdürmekten umudunu kesen Türklerin Anadolu'ya göç-

¹ 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin Bulgaristan Türklerine tesiri, Bulgaristan Prenslığı'nin kuruluşu ve bu dönemde Bulgaristan Türklerinin çeşitli açılardan durumu için bk. Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998. 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı ile birleşen Doğu Rumeli Vilayeti'nin kuruluşu, teşkilatı, söz konusu vilayette Türklerin durumu ve Vilayet'in Bulgaristan Prenslığı ile birleşmesi ile ilgili olarak bk. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

² 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında canlarını ve namuslarını koruyabilmek için Türklerin Rumeli'den Anadolu'ya göçleri için bk. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 11-130.

leri devam etmiştir³. Resmî istatistiklere göre 1880 yılında Bulgaristan Prenslığı'nde ve 1884 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'nde yapılan sayımlarda -ki Harbten sonraki ilk sayımlardır, Doğu Rumeli Vilayeti 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı ile birleşmiştir -toplam 802.597 Müslüman tespit edilmiş iken, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yapılan 1910 sayımında bu rakam 602.085'e düşmüştür. Bulgaristan resmî rakamlarına göre 1880/84 yıllarında Müslümanların nüfusu toplam nüfusun % 26.91'ini teşkil ederken, 1910 yılında bu nisbet % 13.18'dir. Ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız bu şartlarda, Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'ın iç politik hayatında ciddi bir varlık göstermelerinin beklene-meyeceği tabii olarak ortaya çıkar⁴.

Bulgaristan'da Prenslığın kurulmasını müteakip, Berlin Antlaşması'nın bir gereği olarak, Anayasa'yı hazırlamak üzere Tırnova'da Şubat 1879'da teşkil edilecek 230 veya 231 üyeli Kurucu Meclis'in 89 üyesi için yapılan seçimlerde, çeşitli engellemelerle sadece bir tane Türk seçilebilmişti. Kurucu Meclis'teki diğer 12 Türk üyeden Vidin müftüsü din adamı olduğu için tabii olarak, 11 tanesi ise Türk adayların seçilmelerinin engellenmesi ve seçilenlerin de çeşitli bahanelerle reddedilmesi üzerine Türklerin de temsilini sağlamak amacıyla Rus Genel Valisi Dondukov tarafından atanarak sözkonusu Meclis'e gelebilmişlerdi. Bu çerçevede Tırnova'daki Kurucu Meclis'te Türk üyelerin kayda değer bir varlıklarından söz edemiyoruz⁵.

Bulgaristan'ın kuruluş yıllarında Anayasal rejimin yerleşmesi konusundaki çalışmaları ile tanınan Black'a göre, Prenslığı'nin ilk yıllarında Müslümanların oyları Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun komiseri Nihat Paşa'nın kontrolünde idi⁶. Ayrıca Müslümanlar, buldukları bölgelerdeki inandıkları muteber kişilerin tercihleri istikametinde oylarını kullanıyorlardı. Meselâ, 1900 yılında Şumnu'dan İçişleri Bakanı Petrov'a yazılan bir mektup, burada yaşayan 80.000 Türkün Esat Efendi ve Kesimzâde isimli iki ileri gelen kişinin sözünü emir telakki ettiklerini ve bu iki kişinin sayesinde partilerinin Şumnu'dan 9 milletvekilini Sobronya'ya göndermeyi garantilediklerini bildiriyordu⁷.

³ 1879-90 dönemi göçleri için bk. İpek, s. 130-154.

⁴ Bulgaristan Prenslığı'nde Türklerin nüfusu için bk. Turan, s. 98-118.

⁵ Turan, age, s. 215-217.

⁶ C.E. Black, *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria*, Princeton University Press, 1943, s. 207.

⁷ Hoover Institution Archives (HIA), The Collection of Racho Petrov, Dosya 1, No. 68/p.

Prenslüğün ikinci döneminde Bulgaristan Türklerinin ileri gelenlerinin Sofya'daki Komiserlik yanlısı (Abdülhamid'çi)-Jön Türkler yanlısı gibi farklı siyasi kamplara bölünmeleri ve aralarındaki şahsî menfaat çekişmeleri gibi sebepler yüzünden Sofya'daki Komiserliğin eskisi kadar tesiri kalmazken zaman zaman Müslümanların oyları değişik partilere de dağılmıştır. Nitekim 1908 yılında yapılan seçimlerde Bulgaristan Parlamentosu'na giren on Türk milletvekilinin yedi tanesi Stanbulovist (Demokrat), bir tanesi Radostlovist, bir tanesi Çiftçi Partisi'nden ve bir tanesi de bağımsızdır⁸. Oylardaki bu dağılıma tabii olarak Müslümanların çıkarabilecekleri milletvekilinden daha az sayıda milletvekili seçtirebilmeleri ile neticelenmiştir⁹.

Prenslük döneminde Bulgaristan Müslümanları umumiyetle hükümetlerle iyi münasebetler kurmak istemişler, bu itibarla iktidarda olan parti lehine oylarını kullanmışlardır¹⁰. Dönemin önemli gazetelerinden *Balkan*'da çıkan bir yazı Bulgaristan Türklerinin politik tercihleri konusundaki tipik tavırlarını yansıtır: "Biz Müslümanız. Daima hükümetten yanayız. Yani Müslümanların hak ve hürriyetini koruyan her hükümetin tebaasıyız"¹¹. Bu meyanda aşırı milliyetçi veya Rus yanlısı olmayan, Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içerisinde olmak isteyen ve Bulgaristan Türklerine de diğer partilere nazaran daha ılımlı yaklaşan Stambulovist (Demokratik) Parti'yi desteklemişlerdir¹².

Sobranya adı verilen Bulgaristan Prenslüğü Parlamentosu'nun ilk onbeş yılındaki Türk milletvekillerinin sayısı hakkında çok net rakamlar veremiyoruz. Doç. Dr. İbrahim Yalınov'un Meclis tutanaklarındaki yoklama listeleri üzerinde yaptığı incelemeye göre, 1880'de yapılan seçimlerde Türklerden 15, 1882'de 13, 1884'te 22, 1887'de 25, 1890'da 15, 1893'te 9, 1894'te ise 8 veya 9 milletvekili seçilmiştir. Ancak bu rakamlar çok kesin değildir. Bulgar veya başka bir milletten olduğu halde soyadı Türk soyadına benzediği için bu listede Türk sayılmış milletvekilleri veya tam tersi olabilir. S. Baklacı ise, 1880 yılında teşkil edilen II. dönem Meclis'te 20 Türk milletvekilinin bulunduğunu iddia etmektedir¹³.

⁸ *Balkan*, S. 511, 20 Temmuz 1324.

⁹ *Balkan*, S. 9, 22 Temmuz 1322.

¹⁰ Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) 78, No. 4662, s. 285-292.

¹¹ *Balkan*, S. 348, 12 Kanun-i Sani 1323.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemi Bulgaristan Evrakı Tasnifi (A. MTZ. 04), No. 97/8, 106/10.

¹³ *Güven*, 19 Ekim 1994, S. 41-42, s. 2.

Halbuki Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu Komiserliği'nin 1896 yılında İstanbul'a göndermiş olduğu bir raporda, bu yıla kadar Sobranya adı verilen Bulgaristan Milli Meclisi'ne her genel seçimde ancak 5-6 Türk milletvekilinin engelleri aşarak seçilebildiği belirtilmektedir¹⁴. Aynı belgede, Sofya'daki Osmanlı İmparatorluğu komiseri Niyazi Bey'in gayretleri ile 1896 Martu'nda yapılan dokuzuncu dönem Sobranya seçimlerinde ilk defa olarak 13 tane Türk milletvekili seçildiği ifade edilmektedir¹⁵. Nitekim dönemin Bulgaristan'da çıkan Türk gazetesi *Emniyet*'in haberine göre, Türklerin önceki yılların aksine bu kadar çok sayıda milletvekili çıkarabilmelerini bazı Bulgar gazeteleri çok yadırgamışlar ve "Sobranya'nın geleneksel açılış nutkunu Prens meşhur Bulgar siyasilere değil de Müslüman milletvekillerine karşı yapsın" şeklinde tenkid etmişlerdir¹⁶. Bu belgelerdeki ifadeler Yalınov ve Baklacı'nın verdikleri rakamları desteklememektedir. Herhalde mezkur zabıtların büyük bir dikkatle yeniden incelenmesi gerekmektedir. Bulgaristan resmi Parlamento istatistiklerine göre, 1899 Mayıs'ında yapılan seçimlerde 9, 1901 Şubat'ında 9, 1902'de 12, 1903'te 12, 1908'de ise 10 Türk milletvekili seçilebilmiştir¹⁷.

Çok büyük zorluklarla seçilen Müslüman milletvekillerinin önemli bir kısmının Müslümanların meselelerini Parlamento'ya getirip orada savunabilecek kadar yol yordam ve Bulgarca bilmemeleri, dil noksanlığı sebebiyle oturumları dahi takip edememeleri büyük bir eksiklik¹⁸. *İttifak* gazetesinin "Biz resmî lisanı (Bulgarca) bilmeyen, orada (Sobranya) bir iş beceremeyecek islâm mebuslar yerine islâmların mekteplerine iane ve hal ü ahvallerini mümkün merteye söyleyebilecek Bulgarların seçimi daha iyi olur."¹⁹ yorumu

¹⁴ BOA, A. MTZ. 04, No. 40/64.

¹⁵ BOA, A. MTZ. 04, No. 40/64; Aynı rakamı Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın evrakı arasında bulunan milletvekilleri listesinden de tespit edebiliyoruz: Bk. HIA, The Collection of Ferdinand I, Dosya No. 6; Ayrıca İngiliz konsolosluk raporlarındaki bu rakamın teyidi için bk. PRO, FO 78, No. 4755, s. 293.

¹⁶ *Emniyet*, S. 44, 25 Teşrin-i Sani 1312.

¹⁷ Bulgaristan Prensliğinde yapılan Parlamento seçimlerinde seçilen Türk milletvekillerinin isimleri için bk. Turan, s. 222-226.

¹⁸ Baklacı'nın tesbitlerine göre Bulgaristan Parlamentosu'nun II. Dönem milletvekillerinden Hüseyin Hacı Ahmet, 12 Nisan 1880 tarihinde, diğer Türk milletvekilleri adına, Bulgarca bilmediklerinden resmî evrakı Türkçe imzalayabilmek için izin istemiştir. Aynı şekilde Sobranya'nın 3 Ekim 1884 tarihli oturumunda milletvekili Toma Kırçev, "Bulgarca yazmayı bilmeyen seçmenlerin Türkçe bültenleri geçerli sayılsın" teklifinde bulunmuştur." Bk. *Güven* (Sofya), S. 41-42, 19 Ekim 1994, s. 2.

¹⁹ *İttifak*, S. 170, 24 Ağustos 1324.

çok dikkati çekicidir. Prenslik döneminde seçilen Türk milletvekillerinin tamamına yakını, diğer liberal ve Bulgar milliyetçisi partilere nazaran, İstanbul ile iyi ilişkiler içerisinde olmak yanlısı ve mevcut partiler içerisinde kendilerine en yakın buldukları mutedil Stambulovist Parti'yi desteklemişlerdir²⁰.

1900'lü yılların başlarından itibaren Bulgaristan Türkleri'nin İslâm okullarında müfredat programlarının birleştirilmesi, öğretmenlerin birliğinin temini, muhtaçlara yardım, Müslümanlar arasında kardeşlik duygularını güçlendirerek birliklerini sağlama ve bir siyasî birlik teşkili gayesiyle cemiyetler kurma ve partileşme imkânları aradıklarını görüyoruz. Bu çalışmalarda 1899-1904 yılları arasında Bulgaristan Komiseri olarak Sofya'da bulunan aktif ve çalışkan bir mizaca sahip Ali Ferruh Bey'in harekete geçirici olmak manasında katkıları oldu. Evvela eğitim birliğinin sağlanması için 1900 yılında "Terakki-i Maarif-i İslamiye" adında cemiyetler kurulmaya başlandı²¹.

Bu meyanda ilk defa Müslüman milletvekillerinin bir grup halinde birlikte hareket etme teşebbüsüne geçtiklerini görüyoruz. 1901 Martı'nda Sofya'daki Osmanlı Komiserliği'nde toplanan Türk milletvekilleri, Müslümanların haklarını korumak için çalışacaklarına ve bunun için takip edilecek yolun mevcut partiler içerisinde ehven-i şer olan Stambulovist güçlerle birlikte hareket etmek olduğuna dair hazırladıkları bir belgeyi imzalayarak Osmanlı Komiserine sunmuşlardır²². Her halde alınan bu kararın bir uzantısı olarak, bütün Türk milletvekillerini bünyesine alamasa da, 1902 yılında Sobranya'da diğer partilerden bağımsız dört kişilik bir Türk grubunun varlığına şahid oluyoruz²³. Bu grubun müessir ve uzun ömürlü olduklarına dair hiç bir işaret yoktur. Bu başarısızlıkta herhalde grubun Türk milletvekillerinin tamamını kapsamamasının önemli bir rolü vardır. Nitekim ertesi yıl yapılan seçimlerde kazanan 12 milletvekilinin tamamının Stambulovist Parti'den olduklarını görüyoruz.

²⁰ BOA, A. MTZ. 04, No. 69/62. Stambulovistler de Müslüman milletvekillerinin kendilerini destekleyeceklerine garanti gözüyle bakıyorlardı. Nitekim Stambulovistlerin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Danef, Sofya'da görüştüğü İngiltere temsilcisine Müslüman milletvekillerinin hükümetlerini destekleyeceğinden emin olduğunu bildirir. PRO, FO 78, No. 5217, s. 53-54.

²¹ Gayret, S. 253, 12 Temmuz 1316.

²² BOA, A. MTZ. 04, No. 69/62.

²³ PRO, FO 78, No. 5217, s. 53-54.

Karavelof'un Başbakanlığını yaptığı Demokratlar ve Liberallerin koalisyon hükümeti, Bulgaristan seçimlerinde her şeye rağmen önemli olan Türklerin rolünü azaltmak istiyorlardı. Doğrudan doğruya Türkleri bu Anayasal haktan mahrum etmenin kendilerini çok zor bir duruma sokacağını, netice alamayacaklarını anlayarak bu sefer Türk (Müslüman) Çingenerin oy hakkını ellerinden aldılar. Müslüman milletvekilleri Ekim 1903'te müftüler ve İslâm okulları ile ilgili şikayetlerini Bulgaristan Parlamentosu başkanına sunarlarken, Berlin Antlaşması'nın 5. maddesine aykırı olan bu durumun da düzeltilmesini istediler²⁴. Bir netice alınmadı. Bunun üzerine Dr. Marko Markof ile gazeteci Mustafa Ragıp "Türklerin bu seçim hakkından mahrum olmaması için" bir kampanya başlattılar²⁵.

31 Aralık 1905 tarihinde bu iki şahsın öncülüğü ile Müslüman Çingenerin oy haklarının geri verilmesi için Sofya'da Müslüman olan ve olmayan Çingenerin delegelerinin iştirak ettiği bir kongre yapıldı²⁶. Kongre adına Sobronya başkanlığına müracaat edildi. Yine bir netice alınmaması üzerine yukarıda adı geçen şahısların da iştirakiyle teşekkül ettirilen bir heyet Filibe, Hasköy, Varna, Ruscuk, Razgrad, Pazarcık gibi Müslüman Çingenerin yoğun olarak buldukları yerlerde toplantılar yaparak haklarını aradılar²⁷.

Temo'nun ifadesine göre "Türk Çingeneri o vakitler, Razgrad, Pazarcık gibi şehir ve kasabalarda oldukça okumuş ve ticareti elde etmiş, toplu bir halde bulunuyorlardı"²⁸. Mustafa Ragıp, Pazarcık'ta düzenlenen mitingde çok alkış olduğu şu konuşmayı yapar: "Ey Çingene milletdaşlar ve sev-

²⁴ Tamamı 28 maddelik bu layiha için bk. BOA, A. MTZ. 04, No. 107/79.

²⁵ Dr. Marko Markof, Türkler tarafından sevilen ve oy verilen Bulgar politikacılarından eski bir bakandır. İbrahim Temo'nun hauratında "bizim karaoğlan" diye bahsettiği ve "Kartallı Çingene", "koca Çingene" lakablarını aldığı bildirdiği Mustafa Ragıp ise bir Jön Türk'tür. Askeri Tıbbiye talebesi iken Temo'nun istibdad aleyhine bir şiirinin üzerinde bulunması üzerine tutuklanmıştır. Haydarpaşa Askeri Hastahanesi Eczacısı Mustafa Efendi'nin yeğenidir. Mustafa Ragıp daha sonra Türkiye'den kaçarak Bulgaristan'a gelir. Ruscuk'ta İskender ve Ahmed Beylerin çıkarmakta oldukları *Tuna* gazetesinde çalışmaya başlar. Temo ile birlikte buradan Bükreş'e geçerler. Orada Temo ile birlikte II. Abdülhamid aleyhtarı *Hareket* isimli broşürü bastırarak yabancı postalarla Türkiye'ye yollarlar. Temo daha sonra Mustafa Ragıp'ı Romanya'dan Berlin'e gönderir. Berlin'de İttihat ve Terakki'nin bir şubesinin açılması faaliyetlerine katılır. Bk. *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 34-38, 57-58, 103-104, 168, 189.

²⁶ BOA, A. MTZ. 04, No. 137/60.

²⁷ Turan, age., s. 226-228; Temo, s. 168.

²⁸ Temo, s. 168-169.

gili kardeşler! Ben, eski Çingenerler Kralı hanedanına mensubum ve sizin prensinizim. Avrupa'da tahsilde bulundum, dünyayı dolaştım. Sizin Bulgaristan'da uğradığımız haksızlığı ve Bulgar Hükümeti'nin sizi insan yerine koymadığını işitip geldim. Sizin bu meşru hakkınızı iade ettirmeye çalışacağım. Biz yerli Balkan Çingenerleri bir kaç lisan biliriz, biz Garbın İngilizleri gibiyiz. Bugün sizden bu meşru hak alınrsa, Çingene olmayan Türklere de sıra gelecek ve bütün Bulgaristan'da bulunan Türklere bu haktan mahrum edilecek. Bu haksızlığı protesto etmek üzere dolaşıyoruz. Bu protestonameyi bütün Türklere imza etmeli ve sizi himaye eden bu gospodine (Markof) vermelişiniz. Yaşasın dünya üzerindeki Çingenerler, yaşasın doğruluk." Bu gösterilerden korkan Bulgar hükümeti, Mustafa Ragıb'ın çıkarmakta olduğu *Efkâr-ı Umumiyye* gazetesini kapattı ve O'nu çok kötü bir şekilde sınır dışı eder²⁹. Başlatılan hareket bu şekilde maksadına ulaşmadan bastırılır.

1905'i takip eden yıllarda Müslümanların haklarını koruyabilmek ve alabilmek için sosyal/siyasal maksatlı cemiyet ve parti arayışları sürmüştür. Bu cümleden olarak, *Tuna* gazetesinin baş yazıdan verdiği habere göre, Mart 1906'da Ruscuk Türk gençleri bir Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyye kurdular. Ruscuk'taki fakir Müslüman talebelere ve şehrin muhtaçlarına yardım maksadıyla daha sonra cemiyetin tüzüğünde değişiklikler yaparak hizmetlerini geliştirdiler³⁰. 1906 Aralık'ında Cemiyet yararına bir tiyatro eseri sahneye kondu³¹. Ruscuk'tan ve Filibe'den kurban derileri toplandı. Bu şekilde sağlanan parayla fakir çocuklar giydirdi³².

1906 baharından itibaren Bulgaristan'daki Müslüman öğretmenlerin birliğini ve Müslüman okullarının programlarını birleştirip geliştirmeyi temin maksadıyla bir "Muallimin-i İslâmiyye" Kongresi'nin toplanması girişimlerine şahid oluyoruz³³. Bir kaç aylık bir hazırlık devresinden sonra söz konusu kongre, ilk seferinde Bulgaristan'daki bütün Müslüman öğretmenleri bir araya getiremediyse de, Varna'dan Vidin'e kadar Kuzey Bulgaristan'daki

²⁹ Mustafa Ragıb Romanya'nın Köstence şehrinde doktorluk yapmakta olan İbrahim Temo'ya sığınır. Orada öğretmenlik yapar. Temo ile birlikte istibdad aleyhtarı faaliyetleri yürütür. Bk. Temo, s. 168-169.

³⁰ *Tuna*, S. 178, 4 Nisan 1322.

³¹ *Tuna*, S. 387, 18 Kanun-i Evvel 1322.

³² *Tuna*, S. 399, 8 Kanun-i Sani 1322; S. 403, 16 Kanun-i Sani 1322; S. 405, 18 Kanun-i Sani 1322.

³³ *Tuna* S. 203, 4 Nisan 1322.

14 yerden 26 öğretmenin iştirakiyle Tahir Lütü Efendi'nin başkanlığında Şumnu'da 31 Temmuz - 4 Ağustos 1906 tarihleri arasında toplandı. Kongre'de ilkokullarda rastgele olan eğitim programlarının birleştirilmesi, Rüştiyelerde gerekli reformların yapılması ve onların da eğitim programlarının mümkün olduğunca birleştirilmesi, gerekli ders kitaplarının hazırlanması, köy öğretmenlerinin yaz kurslarında yetiştirilmesi tartışıldı. Yeni ders yılının kitapları seçildi. Kongre'de Muallimin-i İslâmiyye Cemiyeti'nin kurulması kararlaştırıldı. Tahir Lütü Efendi Cemiyetin başkanı seçildi. Cemiyet, takip eden yıllarda yaptığı davetler ve verdiği ilanlarla üyelerinin sayısını daha da arttırdı. İlanlarda eğitimin önemi vurgulanıyor, Bulgarlardan sonra Bulgaristan'daki ikinci büyük grup olmalarına rağmen, eğitim başta olmak üzere yaşadıkları geriliğin ve fakirliğin sebebi olarak gerek nüfus çoğunluklarını ve gerekse kanuni haklarını kullanmamaları gösteriliyordu. Her yıl bir başka şehirde topladığı kongrelerle Müslüman öğretmenleri bir araya getirdi. Öğretmenler Türklerin eğitim meselelerini ve kendi problemlerini dile getirdiler. 1-4 Temmuz 1907'de Ruscuk'ta toplanan ikinci kongreye 43 kişi katılmıştı. Üçüncü kongre ise 6-9 Temmuz 1908 tarihleri arasında Varna'da toplandı. Başlangıçta cemiyetçilik faaliyetlerine şüphe ile bakan öğretmenler II. Abdülhamid karşıtı Genç Türklerin önderlik ettiği bu faaliyete kuşku ile baktular ve uzak durdularsa da, zaman içinde Cemiyet ağırlıklı olarak varlığını hissettirdi. Cemiyet, öğretmenler cemiyeti olmakla birlikte, aynı zamanda Bulgaristan Türklerinin aydınlarının, eğitimcilerinin bir araya geldikleri, bir çatı altında toplandıkları bir yerdi³⁴.

"Dilde, fikirde ve işte birlik" şeklinde formüle ettiği düşünceleriyle bütün Türklerin birliğini savunan büyük fikir ve aksiyon adamı İsmail Gaspıralı 1906 baharında Bulgaristan'a gelir. Ruscuk Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiyye'sini ziyaret ederek önemli bir miktarda bağışta bulunur³⁵. *Tuna* gazetesinde çıkan yazısında o günlerde Bulgaristan Türkleri arasındaki Türk-Tatar ihtilafını tenkid ederek aradaki farkın sadece şive farkı olduğunu, Bulgaristan Türkleri'nin birbirleriyle uğraşacakları yerde birliklerini güçlendirerek ilerlemeleri gerektiğini savunur. Bunun için her şehirde bir "Cemiyet-i İslâmiyye" kurulmalı, her şehirdeki bu cemiyetlerin başkan veya

³⁴ Bulgaristan'da Türklerin eğitiminde ve Türk öğretmenlerinin birliğinde çok önemli bir yer tutan bu cemiyetin mahiyeti, faaliyetleri ve kongreler için bk. Turan, s. 209-212; Osman Keskiöğlü, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 99-108.

³⁵ *Tuna*, S. 191, 20 Nisan 1322; S. 194, 24 Nisan 1322.

başkan yardımcılarını bir araya gelerek "Meclis-i Umumi" teşkil etmeli, burada tüm Bulgaristan Türklerinin meseleleri görüşülüp kararlar alınmalı, sonra her cemiyet bu kararları kendi bölgesinde uygulamalı, nihayet Bulgaristan'da bir Müslüman partisi kurulmalıdır. Bulgaristan'da mevzuat buna uygundur. Böylece Bulgaristan'da Müslümanların uyuşup kalmış olan kuvvetleri harekete geçer. Bulgaristan'da Müslümanlar başkalarının partilerinin partizanı olacaklarına kendi milletlerinin partisinin partizanı olurlar. İçlerinden bir bakan çıkar. Bakkalık, kahvecilik gibi küçük şeylerle tatmin olacaklarına büyük şeyler düşünürler, isterler...³⁶

Gaspıralı'nın bu görüş ve telkinlerinin Bulgaristan Türkleri arasında 1906 baharında başlayan dernekleşme ve partileşme teşebbüslerinde herhalde önemli bir rolü olmuştur.

5 Temmuz 1906 tarihli *Balkan* gazetesinde "Ecnebi İdaresindeki Müslümanların Tutacağı Yol" başlıklı bir yazı yayınlandı. Bu yazıda maddeler halinde aşağıda sıralanan görüşlere yer veriliyordu:

1. Müslümanlar birlik olup memleketin mevcut partilerinden ayrı bir parti yapmalıdırlar.

2. Partinin amacı hakim milletin sahip olduğu hakları Müslümanlara da sağlamak olmalıdır.

3. Mevcut partilerin kendi aralarındaki mücadelelerine karışılmamalıdır.

4. Kendilerini alâkadar etmeyen meseleler için hükümetle bozuşulmalı, kendi hakları ise açıkça istenmelidir.

5. Müslümanlar, müftü seçimi, İslâm vakıflarının idaresi, İslâm okullarına öğretmen tayini ve seçimi, nikah yapılması, İslâm meclisine üye seçilmesi gibi kendilerine bırakılmış meselelerde ihtilaflarını hükümetin müdahalesini gerekli kılabilecek noktaya getirmemelidirler.

6. Seçimlerde İslâm partisi diğer partilerin oyununa gelerek kendi haklarını kendi çiğnememelidir.

7. Müslümanlar iktidara yahut iktidara yakın partiye yakın olmalıdır.

³⁶ *Tuna* S. 227, 2 Haziran 1322.

8. Müslümanlar Meclislere sadece zenginlerini değil, her iki dili bilen ve hak arayabilecek insanları seçmelidir.

9. Müslümanların bir sürü Cemiyet-i Hayriyyeleri ve olanı biteni millete anlatacak iki dilli gazeteleri olmalıdır³⁷.

Bu beyannamede, diğer partilerin bünyesinde Bulgaristan Müslümanlarının haklarını savunmanın mümkün olmadığı, bunun için diğer partilerden ayrı olarak Müslümanların kendi partilerini kurmaları; kendilerini ilgilendirmeyen konular için diğer partilerin iç meselelerine karışmamaları ve onların bu çekişmelerine alet olmamaları, kendilerine tanınan hakların kullanılması esnasında ortaya çıkacak ihtilafları kendi aralarında halletmeleri, dışarıdan bir müdahaleye meydan bırakmayacak şekilde kendi haklarını tam olarak kullanabilmeleri, Müslüman milletvekillerinin muktedir ve Bulgarca'yı da bilen kişiler arasından seçilmesi, Müslümanların zayıflarının haklarını koruyacak ve onları birlik halinde tutacak kurumları ve Türkçe/Bulgarca çıkacak gazetelerinin olması savunuluyordu.

Çok genel ifadeler kullanılsa da burada söz konusu edilen "ecnebi idaresi"nin Bulgaristan yönetimi, "Müslümanların" ise Bulgaristan Müslümanları olduğu anlaşılıyordu. Beyanname'yi kaleme alanların böyle kapalı bir üslubu kullanmak mecburiyetinde kalmaları, bu fikirleri değil icraya dökmek açıkça dile getirmenin bile çok kolay olmadığını gösteriyordu. Bir çağrı mahiyetindeki bu beyanname Müslümanların partileşmesi ihtiyacını ve arzusunu ortaya koyup bu konuya dikkatleri çekmiş ise de iki yıl daha bu konuda müşahhas bir gelişmeye rastlamıyoruz.

1908 Şubat'ında aynı *Balkan* gazetesinde arka arkaya yayınlanan iki yazıda, Bulgaristan'daki 600.000 Müslümanı temsil eden bir hizip, bir fırka ve bir lider olmadığından şikayet edildi. Yazılarda bu eksikliğin en önemli sebebi olarak Müslümanlar arasındaki cehalet ve bağnazlık gösteriliyor, Bulgaristan Müslümanlarını temsil edenlerin, onların şeriatını öğretenler ve gösterenler olduğu vurgulanarak, onların içine partizanlık katılmaması ve onlara partizanca baskılar yapılmaması isteniliyordu³⁸.

Aynı yılın Nisan ayında Sofya'da Avukat Hafız Sıtkı'nın etrafında toplanan bir grup Türk bir beyanname yayınlayarak şu görüşleri savundular:

³⁷ *Balkan*, S. 10, 23 Temmuz 1322.

³⁸ *Balkan*, S. 350, 15 Kanun-i Sani 1323; S. 351, 16 Kanun-i Sani 1323.

Meşrutî bir ülke olan Bulgaristan'da herkesin milli ve dinî haklarını korumak ve geliştirmek hakkı vardır. Bunun yolu da Müslümanların cemiyetler kurmalarıdır. Son otuz yıl içerisinde Bulgaristan'da Müslümanlardan çok daha az sayıda olan halklar cemiyetler kurdular, ilerlediler. Müslümanlar böyle yapmadıkları için ilerlemediler, geri kaldılar. Müslümanlar okullarını, camilerini, evlerini, vakıflarını ve tarlalarını koruyup geliştirebilmek için birlik olmalılar. Partizanlık yapmamalılar. Komşularının yaptıkları gibi cemiyetler kurmalılar. Bu cemiyetlere seçilenlerin Sofya'da bir merkezi olmalı, hükümet nezdinde Müslümanları temsil etmeli ve yapılan haksızlıkları önlemeliler. Bu cemiyetler bir tüzük yapıp yayınlanana kadar biri başkan, biri yardımcı ve gerisi de üye olmak üzere beşer kişiden teşekkül etmelidir. Bu cemiyetler Sofya'da daimi bir merkez seçmek ve Anayasa çerçevesinde Bulgaristan Müslümanlarının haklarını savunabilmek hususlarındaki görüşlerini ve alacakları kararlarını, şimdilik Sofya'da teşekkül eden geçici Merkez Cemiyete bildirmeleri millet namına rica olunur³⁹.

Bu beyannameyi müteakip Avukat Hafız Sıtkı ve arkadaşları, dönemin *Balkan* gazetesinde haber verildiğine göre, Bulgaristan Müslümanlarının 30 senedir kaybolan haklarını talep ve takip için tüm köy ve kasabalarda Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurmak maksadıyla Nisan ayında Eski Cuma (Tırgovişte), Osman Pazarı (Omurtag) ve Şumnu'ya geldiler. Üç gün boyunca pek çok köyü gezdiler. Şumnu Müslümanlarını üç gruba bölerek kurulacak bu cemiyetlerin kendilerine sağlayacağı faydaları anlatılar. Ahaliden büyük alâka gördüler. Sokaklar doldu⁴⁰. Aynı günlerde Müslümanlara yapılan haksızlıkları önlemek ve haklarını korumak maksadıyla Varna'da Müftü Efendi'nin başkanlığında bir Cemiyet-i Hayriyye-i İslâmiyye kuruldu. Her mahalleden birer temsilci seçildi⁴¹. Sofya'da kurulan İslâm Cemiyet-i Hayriyye'si son senelerde kapanan İslâm mektebinin ihyası için faaliyetlere girişti⁴². Ancak 1908 yazında Türkiye'de II. Meşrutiyetin ilânını takip eden

³⁹ *Balkan*, S. 407, 21 Mart 1324.

⁴⁰ *Balkan*, S. 433, 20 Nisan 1324.

⁴¹ *Balkan* S. 461, 23 Mayıs 1324.

⁴² Bu münasebetle verilen haberden öğrendiğimize göre Sofya'da 200 civarında Müslüman aile kalmıştır. Eskiden düzensiz de olsa devam eden okul kapanmıştır. Dolayısıyla camiye devam edecek cemaat de yetişmemektedir. İstanbul hükümeti Sofya'daki yegâne açık cami olan Banya Başı Camisi'nin tamamen harap olmaması için imamlar ve hademelere verilmiş üzere bir miktar para göndermektedir. Ancak cami yine yeterince temiz değildir. Sofya'daki Osmanlı Komiseri Kamil Bey parasını cebinden ödeyerek camiyi temizletmiş, pencerelerini düzene sokmuştur. Bk. *Balkan*, S. 464, 27 Mayıs 1324.

günlerde Bulgaristan bağımsızlığını ilan ederek krallık oldu. Bulgaristan Türkleri için yeni bir dönem açıldı.

Sonuç olarak, Bulgaristan Türkleri, kendileri için tam bir felaket olan 1877-78 Osmanlı-Türk Savaşı'ndan sonra ilk defa olarak azınlık statüsüne düştükleri Bulgaristan Prenslığı'nde 1900'lü yıllara kadar belli sayılarda milletvekilleri çıkarabilmiş iseler de, bir manâda canlarını ve mallarını koruyup kurtarabilme ve ayakta kalma mücadelesi verdiler. Savaşta ve savaşı takip eden günlerde yaratılan terör havasıyla Türkler önemli bir ölçüde göç etmek zorunda bırakılmış, kalanlar ise sindirilmişti. Bu dönemde Sofya'daki Osmanlı Komiserliği Bulgaristan Türkleri'nin haklarını arayan ve onlara sahip çıkan yegâne yer idi. Ancak 1900 yılından sonradır ki Türkler kendi kendilerine bir şeyler yapma, cemiyetleşme ve partileşme çalışmaları içerisine girebildiler. Prensluk döneminde Bulgaristan Türkleri arasındaki Abdülhamitçi-İttihatçı çekişmesi bir yandan halk arasında cemiyetleşmeye ve siyasete ilgiyi artırırken, aynı zamanda onların birliğini ve birlikte hareketini önleyen bir faktör oldu. Bulgaristan Türklerinin, bir parti kurabilmeleri ancak çok sonraları gerçekleşebildi.